

Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye: Nasıl Bir Dış Politika? - Tarık Oğuzlu

Nasıl Bir Dünya Düzeni?

Dünyanın dengeleri büyük hızla değişiyor ve Türkiye gibi orta büyüklükteki ülkelerin bu değişime ayak uydurabilmeleri her geçen gün daha fazla önem kazanıyor. Çok-kutuplu bir uluslararası sistemin daha belirgin hale geldiği günümüzde sert güç imkânları üzerinden sonuç devşirme pratikleri giderek öne çıkıyor. Milliyetçiliğin yeniden güçlendiği zamanımızda jeopolitik ve jeo-ekonomik güç mücadeleleri ivme kazanırken küreselleşme zemin kaybediyor. Bu durum içe kapanmacı ve yabancı karşıtlığı eğilimlerini güçlendiriyor. Devletleri birbirinden şüphe duymaya yönelten günümüz uluslararası sisteminde büyük güçler arası savaşlar belki doğrudan askeri araçlar üzerinden olmuyor, ama teknoloji, kültür,

bilgi ve ticaret küresel güç mücadelelerinin odak noktasına çoktan yerleşti.

Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletleri artık açık ara dünyanın tek süper gücü değil. Çin, Amerika'yı her alanda zorluyor. Yeni bir soğuk savaşın belirtileri her geçen gün daha görünür hale geliyor. Soğuk Savaş döneminde ABD ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan askeri, siyasi ve ideolojik kutuplaşma ABD ile Çin arasında henüz gözükme de, mevcut hegemon ile en yakın takipçisi arasındaki ilişkiler her geçen gün daha fazla gerginlik-daha az işbirliği formunda geliyor.

Askeri anlamda ABD başat konumu sürdürürken, Çin başta olmak üzere arkadan gelenler mesafeyi giderek kapatıyorlar. Yine de ABD dünyadaki toplam askeri harcamaların üçte birinden fazlasını tek başına yapıyor. Dünyanın çeşitli yerlerine yayılmış sekiz yüzden fazla askeri üssünde yüz elli binden fazla asker bulunduran ABD, elliden fazla ülkeyle ikili ya da çoklu müttefiklik ilişkisi tesis etmiş durumda.

Ekonomik düzlemde ise çok-kutuplu bir dünyada yaşıyoruz. ABD, Avrupa Birliği ve Çin birbirine yakın ekonomik büyüklüğe sahipler. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki payları da yüzde elliye aşmış durumda. İdeolojik ve yumuşak güç açısından bakıldığında, 'Amerikan modeli' artık dünyadaki tek geçer akçe değil. 'Çin rüyası' birçok ülke nezdinde cazip bir ekonomik kalkınma ve siyasi olgunlaşma yöntemi olarak rüştünü ispat etmiş durumda.

Trump Amerika'sı dünyada küresel jandarma rolünü oynamak şöyle dursun, dünyayı kendi kaderine terk etmek ister gibi. Ne liberal demokratik değerlerin yayılması ne de evrensel değerler etrafında küresel bir bilinç oluşturulması Trump'ın gündeminde değil. ABD'yi yeniden büyük yapmak adına Trump, ülkesinin liderliğinde kurulan liberal uluslararası dünya düzenini yok etmeyi göze almış gibi davranıyor. Liberal olmayan, popülist, küreselleşme ve çoğulculuk karşıtı akım ve siyasi hareketlerin günümüzdeki en büyük destekçisi yine Trump. Nitekim, ideolojik anlamda milliyetçi ve yabancı karşıtı hareketler ile ekonomik anlamda korumacı ve kendi kendine yetmeci politikaların günümüzdeki en büyük meşruiyet kaynaklarından birini Trump Amerika'sının izlediği politikalar oluşturuyor.

Obama'dan Trump'a

ABD-sonrası dünyanın ilk başkanı olduğunu iddia eden Barack Obama ile dünyayı kendi kaderine terk edip uluslararası siyasete salt ekonomik çıkarlar penceresinden bakan şimdiki ABD Başkanı Donald Trump arasında aslında çok da fark yok. Obama ABD'nin geleneksel müttefiklerini dünya sorunlarının çözümünde daha fazla rol almaya zorlarken, Çin ve Rusya gibi potansiyel rakiplerini ellerini daha fazla taşın altına koymaları noktasında sıkıştırıyordu. Küreselleşmeye inansa da Obama, Amerika'nın küresel sorumluluklarını başka aktörlerin daha fazla sorumluluk almaları üzerinden azaltmaya çalışıyordu. Trump ise hiç bir şekilde küreselleşmeye inanmıyor. Tek düşündüğü ülkesinin ulusal çıkarlarını kiskanç, kaba ve zorlayıcı yöntemlerle gerçekleştirmek. Müttefiklerini umursamadığı gibi, Rusya ve Çin gibi küresel aktörleri karşısına almaktan da çekinmiyor. Küreselleşme sürecinin ABD'den çok başta Çin olmak üzere diğer ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiğine inanıyor.

Çin ise başta

'Kuşak ve Yol Projesi' olmak üzere çeşitli politika araçlarıyla ABD'nin dünya siyaset ve ekonomisindeki başat konumunu zorluyor. Yüzden fazla ülkenin birinci ticaret ortağı olan Çin, şu anki büyüme hızını devam ettirebilirse otuz seneye kalmadan ABD'yi geçecek gibi gözüküyor. Artan ekonomik gücüne paralel olarak Çin, askeri gücünü de iyileştirme peşinde.

ABD'yi önce Doğu Asya sonra da dünyanın diğer bölgelerinde geçmek Çinli liderlerin en büyük rüyası. Fakat Çin *realpolitik* bir aktör ve maddi güç imkânlarını artırmadan ABD'yi karşısına almaması gerektiğini bilecek kadar da sabırlı. Her ne kadar 'yeteneklerini gizle-zamanını kolla' ve 'barışçı kalkınma' politikaları son dönemde yerini daha iddialı dış politika söylem ve pratiklerine bırakmışsa da, Çin, mevcut düzenden faydalanan bir ülke olarak onu yıkmak bir yana, en fazla sistemi kendi ulusal çıkarlarına uygun olacak şekilde dönüştürmeye çalışıyor. ABD'nin aksine, kendi değerlerini evrensel tanımlayıp başkalarını kedine benzetmeye çalışmıyor. Önemsediği en önemli unsur ise diğer ülkeleri ekonomik olarak kendine bağımlı kılıp, politikalarına yönelebilecek muhalefeti en aza

indirgemek. Rusya'yla her anlamda yakınlaşıp, Avrupa'yla sağlam ekonomik ilişkiler kurmayı, ABD'nin küresel hakimiyetini sınırlama adına önemli gören Çinli liderler, dış politikalarında aşırı faydacı ve pragmatik davranıyorlar. Bu kapsamda, tek parti rejimi bir yandan Çin-merkezli küresel kalkınma stratejisi ile ülke içindeki meşruiyetini devam ettirmeye çalışırken, diğer yandan da Çin'in küresel hegemonyasına gidecek yolların taşlarını sabırla döşüyor.

Rusya

belki eski gücünden çok uzakta ama sahip olduğu askeri güç imkânları, zengin doğal kaynakları ve emperyal düşünme geleneğiyle Batılı aktörlerin politikalarına taş koymaya devam ediyor. Rusya belki yeni oyun kuramıyor ama başkalarının oyunlarını bozacak imkânlarla sahip. Büyük güçler arası pazarlıklar ve koalisyonlar üzerinden dünya siyasetinde etkili olmaya çalışan Rusya, aynen Çin gibi, *realpolitik* bir aktör ama Çin'den farklı olarak dış politikasında zorlayıcı güç araçlarını kullanmayı tercih ediyor.

Avrupa Birliği ise derin bir kimlik krizinin içinde. Brexit sonrası AB'nin küresel düzeyde güçlü bir aktör olamayacağı neredeyse kesin. Avrupa içinde ne Almanya ne de Fransa'nın liderlik konumu sorgusuz kabul ediliyor. Bilakis, Almanya'nın AB'nin başat aktörü olma ihtimali birçok üyeyi tedirgin ediyor. Bu kapsamda AB'nin İkinci Dünya Savaşı sonundan günümüze yaşadığı bütünleşme süreci de ciddi bir varoluşsal kriz içinde. AB'nin kurucu liberal demokratik değerleri son yıllarda popülist, aşırı sağ ve sol siyasi hareketlerin saldırısı altında. AB'nin kendi içinde bir barış projesi olması ve dünyanın diğer bölgelerine örnek oluşturma kapasitesi de büyük ölçüde erozyona uğramış durumda. ABD'nin atlantik-ötesi ilişkileri eskisi kadar önemsemediği, Rusya ve Çin'in ise AB'ye karşı böl-yönet politikası izledikleri günümüzde, AB'nin diğer büyük aktörlerin oyun sahası olmaktan kurtulup, gerçek bir oyuncu olmak için çok çalışması gerekecek. Otobur Avrupa'nın etobur dünyada ses getirici bir aktör olması ise hem askeri güç imkânlarını artırması hem de tek sesli hareket edebilen stratejik bir aktöre dönüşmesine bağlı.

Türkiye nasıl bir dış politika

izlemeli?

Orta büyüklükte olan ve uzun yıllar Batıya endeksli bir dış politika çizgisi benimseyen Türkiye, yüzünü Batıdan Doğuya çevirmeli mi? Çin ve Rusya'yla ilişkilerde Türkiye aleyhine gözüken dengesizlik bu ülkelerle yakınlaşılması durumunda artar mı? Türkiye Batıya daha az bağımlı olmayı derken Doğuya daha fazla bağımlı hale gelir mi? Stratejik otonomi peşinde koşup hem Batı hem de Doğulu aktörlerle çıkar odaklı bir çizgi takip etmek mümkün mü?

ABD'yle her geçen gün daha fazla gerilen ilişkiler karşısında Türkiye için en güvenilir liman hala AB mi? Ülkeye giren doğrudan dış ekonomik yatırımların yüzde yetmişten fazlasının Avrupa'dan kaynaklandığı ve toplam ticarete Avrupa ülkelerinin payının neredeyse yüzde elli olduğu dikkate alındığında Türkiye'nin AB üyelik sürecini geride bırakma lüksü var mı? Avrupa'ya mesafe koyalım derken, Orta Doğu bataklığına iyice saplanma riski nedir? Batıya karşı elini güçlendirmek adına giderek yakınlaştığı Rusya ve Çin, Türkiye'yi Batıyı bölmek için kullanıyor olabilirler mi? Bölgesel ve küresel oyuncu olmaya çalışırken büyük güçler arasındaki güç mücadelesinde oyun sahasına dönüşme riski nedir?

İşin değer ve kimlik boyutu da cabası. Batılı ve Doğulu aktörlerle kurulan ilişkiler kimlik ve değer unsurları yok sayılıp salt faydacı ekonomik ve güvenlik çıkarları temelinde tanımlanabilir mi? Türkiye hangi kulüpte yer almalı? Hiç bir kulüpte yer almak istemiyor ve kendi yolunda yürümek istiyorsa, bu ne derece mümkün? Bunlar zor sorular ve bu kısa yazıda bunları cevaplamak imkânsız.

Yine de bu yönde yapılacak tartışmalara ışık tutması düşüncesiyle bazı noktaların altını çizmekte fayda var.

Büyük güçler arasında denge siyaseti gütmek Türkiye'nin geleneksel dış politika anlayışının parçasıdır.

Büyük güçler arasında denge siyaseti gütmek Türkiye'nin geleneksel dış politika anlayışının parçasıdır. Orta büyüklükte bir ülke olarak Türkiye güvenliğine yönelmiş tehditleri bertaraf etmede ve ulusal çıkarlarını gerçekleştirmede kendi imkânlarının yeterli olmadığı durumlarda diğer ülkelerle işbirliği yapmıştır. Üzerinde oturduğu coğrafyanın küresel aktörlerin çıkarları bağlamında taşıdığı değer göz önüne alındığında denge politikasının Türkiye için ne kadar hayati olduğu anlaşılır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan bu strateji Cumhuriyetle birlikte aynen devam etmiş, muhtemelen önümüzdeki yıllarda da devam edecektir. Nitekim, Kurtuluş Savaşı sırasında Batılı emperyalist güçleri Sovyetler Birliği, İngiliz ve Yunanlıları ise Fransa ve İtalya üzerinden dengelemek Cumhuriyetin kurulmasını mümkün kılan en önemli sebepler arasındadır.

İki dünya savaşı arası dönemde Batılı güçleri Moskova üzerinden dengelemek stratejisi yerini İkinci Dünya Savaşı sırasında aktif-tarafsızlık politikasına bırakmış, savaş sonrasında ise Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan tehdidin yaşamsal boyutu Türkiye'yi NATO'ya katılmaya zorlamış, takip eden Soğuk Savaş döneminde Berlin Duvarı'nın çöküşü ve Sovyetleri Birliği'nin dağılmasına kadar NATO üyeliği Türkiye'nin en önemli güvenlik garantisi olmuştur.

Her geçen gün daha görünür hale gelen çok-kutuplu dünya düzeninde Türkiye mutlaka bir bloğun parçası olmak zorunda değildir. Bütün küresel ve bölgesel güçlerle ulusal çıkar odaklı ve faydacı ilişkiler geliştirmek şu an için çok daha mümkün gözükmektedir. Bloklar arası geçişkenliğin hızlandığı ve birbirinden farklı özellik ve güç kapasitelerine sahip ülkelerle faydacı ve kısa vadeli ilişkiler kurulabildiği günümüzde, Türkiye kategorik olarak belli bir blok içinde yer almalı ve belirli ülkeleri sabit tehdit olarak tanımlamalıdır denilemez. Dünyanın dengesinin Atlantik-Ötesi coğrafyadan Pasifik coğrafyasına kaydığı günümüzde neredeyse bütün ülkeler çok taraflı ve çok boyutlu dış politikalar uyguluyor. Türkiye de bunlardan biri.

Bu tarz politikaları takip edip ideal dengeyi kovalarken karar alıcıların dikkate almaları gereken bazı noktalar var. Birincisi, küresel güçlerden birini diğerlerine yeğlemek doğru olmaz. ABD, Rusya ve Çin’le geliştirilecek ilişkiler birini diğerlerine tercih eder mahiyette olmamalıdır. Bu üç küresel güç Türkiye’ye büyük ölçüde faydacı açıdan bakmakta ve aralarındaki rekabet ilişkisinde Türkiye’yi karşı tarafı zayıflatma çerçevesinde değerli görmekteler.

Rusya için önemli olan genel olarak Batı Bloğu özel olarak da NATO içinde gerginlik ve çatlakların ortaya çıkması ve Türk-Amerikan ilişkilerinin kötü seyretmesidir. Ankara ile Washington ve Ankara ile Avrupa başkentleri arasındaki ilişkiler ne kadar gergin olursa bu Rusya için o kadar evladır. Diğer taraftan ABD için önemli olan her ne surette olursa olsun Türkiye’nin ABD politikalarıyla uyumlu davranması ve kendisinden beklenen sadık müttefiklik rolünü oynamaya devam etmesidir. Her iki ülke de Türkiye’nin kendi başına hareket eden otonom bir güvenlik aktörü olması fikrine sıcak bakmazlar. Bu ortamda Türkiye’nin yapması gereken her iki aktöre de mesafeli yaklaşmak ve aralarındaki ihtilaflardan olabildiğince yararlanmaya çalışmak olmalıdır. Rusya ve ABD’nin aralarında anlaşıp, ‘iyi polis-kötü polis’ rolü oynadıkları senaryo Türkiye için en kötüsüdür. Bir tarafa aşırı yaslanmak ise Türkiye’yi yaslandığı tarafa bağımlı kılar.

Çin ise ekonomik gücüne ve dünya siyasetinde her geçen gün artan etki kapasitesine rağmen Türkiye için stratejik tercih olma noktasından uzaktır. Çin pazarından daha fazla pay elde etmek ve Çin sermayesiyle Çinli turistleri ülkeye çekmenin ötesinde Çin’in Türkiye için önemi şu an için sınırlıdır. Ne ABD, ne Rusya, ne de Çin’le geliştirilen ilişkiler Türkiye’nin belli bir ülkeler topluluğuna ait olma yönündeki kimliksel ihtiyacını gidermez. Her üç küresel aktör de dış politikalarında sert güç unsurlarını, *realpolitik* pratikleri ve nüfuz bölgesi mantığını merkeze koyan aktörlerdir ve son kertede kendi bölgesinde zayıf, içerdeki sorunlarını tam olarak çözememiş ve devamlı dış desteğe muhtaç bir Türkiye görmek isterler.

İkinci olarak, Türkiye'nin dış politikada etkili olduğu ve bölgesel ve küresel aktörlerle nispeten sorunsuz ilişkilere sahip olduğu dönemin Türkiye-AB ilişkilerinin olumlu seyrettiği zamana denk geldiği gerçeğinin kabul edilmesi gerekir. Ne ABD, ne Rusya, ne de Çin Türkiye'nin doğal müttefikleri olabilir. Ama Avrupalı ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkiler hem derin tarihi geçmişe sahiptir, hem de ileri seviyede kurumsallaşmış ilişkilerdir. Türkiye'nin hem sert hem de yumuşak güç kapasitesi bağlamında güçlü olduğu dönemler, Türkiye-AB ilişkilerinin iyi seyrettiği zamanlardır.

Öte yandan, komşu coğrafyalarda yer alan Türkiye ve AB benzer güvenlik tehditlerine maruzdurlar. Hem AB ülkelerinin hem de Türkiye'nin kendilerini daha güvende hissetmesi iki taraf arasındaki ilişkilerin olumlu seyretmesine bağlıdır. Zayıf bir Türkiye AB için güvenlik tehlikesi oluştururken, zayıf bir AB de Türkiye'nin diğer küresel aktörlerle kuracağı ilişkilerde elinin zayıflamasına neden olur. Türkiye için önemli olan AB üyeleriyle sürdürülebilir ve öngörülebilir işbirliği odaklı ilişkiler içinde olmaktır. AB üyeliği fetişizminden uzakta AB'ye yaklaşmak gerekir. Dış ticaretinin yarısına yakını AB ile yapan Türkiye'ye gelen doğrudan dış yatırımların da neredeyse dörtte üçü AB kaynaklıdır. Kimliksel hezeyanlara kapılmadan ve dinsel medeniyet şablonların dışında AB'ye bakmak gerekir. Türkiye'nin ihtiyacı olan, insan haklarını önceleyen liberal demokratik değerlerle ekonomik ve güvenlik çıkarlarını merkeze alan bir bakış açısıdır. Türkiye'nin yalnızlık hissini azaltılması ve çok-kutuplu dünyada ayakları daha sağlam yere basar bir ülke olmasında AB ile geliştirilecek ilişkiler, ABD, Rusya ve Çin ile geliştirilecek ilişkilerden çok daha önemlidir.

Hal

böyleyken uzun zamandır AB üyelik süreci ve Avrupalı ülkelerle ilişkiler Türkiye'nin gündeminden çıkmış gibi. Son dönemde Ortadoğu'daki gelişmeler neredeyse herkesi esir almış durumda. Suriye'de yaşananlar ile Türkiye'nin düzenlediği Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı operasyonları ve Türkiye'nin ABD ve

Rusya'yla ilişkileri Türk dış politikasının ana konuları olmuş durumda. Hâlbuki Avrupa'yla olan ilişkilerin giderek önem kazanması gereken günlerden geçiyoruz. Bunun stratejik, ekonomik ve güvenlik nedenleri var. Türkiye ulusal çıkarlarını yakından etkileyen gelişmeleri Rusya ve ABD'yle görüşürken, Avrupa'yla ilişkilerinde

sorun yaşarsa bu küresel güçler karşısında elini zayıflatır ve pazarlık gücünü azaltır. Hem ABD hem de Rusya Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde yalnızlaşmasını ister. Ankara'nın Moskova ve Washington karşısında direncinin azalması

küresel aktörlerin görmek istediği bir durumdur. İki güç de kendi politikalarını Türkiye'ye dayatmak ve Türkiye'nin kendi dümen suyunda hareket eden bir ülke olmasını isterler.

Türkiye

gibi orta büyüklükteki ülkelerin küresel aktörlerle ilişkilerinde yalnız kalmaları tehlikelidir. İkili düzeyde bu aktörlerle baş edebilme imkânı olmadığından

Türkiye'nin mümkün olduğunca arkasında ya da yanında başka ülkelerin desteğini hissetmesi önemlidir. Türkiye'ye bu tarz desteği verecek ülkeler daha çok AB üyesi

ülkelerdir. Orta Doğu ülkeleri zayıf ve başka ülkelerin oyun sahasına dönüşmüş durumdadırlar. Çin ise Türkiye'ye uzaktır. Çin'i Türkiye için değerli kılan ana unsur, Çin sermayesinin Türkiye'ye yatırım yapması ve 'Kuşak-Yol Projesi' kapsamında

Türkiye'nin uluslararası taşımacılık ve ulaşım hatlarında yer almasıdır. Bunun dışında ne Rusya ne de Çin'le geliştirilecek ilişkiler stratejik ve kısa vadeli ekonomik çıkar odaklı olmanın ötesine geçemez. Bu düzlemde dahi ilişkiler daha çok Rusya ve Çin'in çıkarları ve beklentileri doğrultusunda ilerleyecektir.

Türkiye'nin bu iki ülkeyle geliştirdiği ekonomik ilişkiler ağırlıklı olarak onların lehinedir. Rusya ve Çin temelde zayıf ve kırılabilir bir Türkiye'nin ortaya çıkması ve Türkiye üzerinden Batı dünyasının zayıflatılmasını isterler.

Avrupa ailesinin parçası olmak ekonomik ve stratejik artılarının yanında Türkiye'nin kimlik ve statü ihtiyacını da karşılar.

Avrupa ailesinin parçası olmak ekonomik ve stratejik artılarının yanında Türkiye'nin kimlik ve statü ihtiyacını da karşılar. Türkiye'nin yumuşak ve sert güç imkânları Avrupalı ülkelerle geliştirilecek ilişkiler üzerinden daha fazla artar. AB'nin bir barış ve güvenlik projesi olarak ilerlemesi Rusya, ABD ve Çin gibi küresel aktörlerin dünya siyasetinde oynadıkları sert güç rollerinin sınırlandırılmasına, çok taraflı işbirliği mekanizmalarının sürdürülmesine, uluslararası hukukun yaşanır kılınmasına ve Avrupa kıtasının yakın çevresinin barış ve istikrar üretir olmasına bağlıdır. Bunlar Türkiye'nin de çıkarına olan gelişmelerdir.

Türkiye'nin temel ihtiyacı ekonomik kalkınmasını mümkün kılacak istikrarlı bir bölgesel ve uluslararası ortamdır. Türkiye'nin menfaati uluslararası siyasetin öngörülebilir ve işbirliği odaklı ilerlemesidir. Bu çerçevede Türkiye'nin AB'nin dış politikasını şekillendiren değer ve normlara uygun davranması doğru olur. Yakın bölgesindeki yangınların sönmesi ve kendine sıçramaması, Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasında Avrupalı bir karakter kazanmasıyla çok daha mümkün olur. AB'ye üye olmanın ötesinde Türkiye için önemli olan Avrupalı değerlerin dünya siyasetinde yaşanır kılınmasıdır. Fillerin tepiştiği bir dünya Türkiye'nin çıkarına olmaz; aksine Avrupa barış modelinin dünyanın geneline yayılması Türkiye'nin çıkarıdır.

Prof. Dr. Tarık Oğuzlu, Antalya Bilim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı ve Sosyal, Ekonomik ve Politik Araştırmalar Merkezi (SEPAM) direktörüdür. Doktora derecesini 2003'te Bilkent Üniversitesi'nden alan Oğuzlu Türk dış politikası, transatlantik ilişkiler, güvenlik ve dünya düzeni konularında çalışmaktadır.